

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP
BÖLGE KALKINMA İDARESİ
BAŞKANLIĞI

**GAP BÖLGESİ
NÜFUS HAREKETLERİ
ARAŞTIRMASI**

YÖNETİCİLER İÇİN ÖZET

O.D.T.Ü
Sosyoloji Bölümü
GAP AraŐtması Ekibi

Temmuz 1994
ANKARA

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP
BÖLGE KALKINMA İDARESİ
BAŞKANLIĞI

GAP BÖLGESİ
NÜFUS HAREKETLERİ
ARAŞTIRMASI

YÖNETİCİLER İÇİN ÖZET

T. C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI DOKÜMANTASYON MERKEZİ	
YER NO	16-A
DEMİRBAŞ NO	4907

O.D.T.Ü

Sosyoloji Bölümü

GAP Araştırması Ekibi

T. C.
BAŞBAKANLIK
GAP
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ
No : _____

Temmuz 1994

ANKARA

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP
BÖLGE KALKINMA İDARESİ
BAŞKANLIĞI

GAP BÖLGESİ
NÜFUS HAREKETLERİ
ARAŞTIRMASI

YÖNETİCİLER İÇİN ÖZET

O.D.T.Ü

Sosyoloji Bölümü

GAP Araştırması Ekibi

Prof. Dr. **Bahattin Akşit**

Doç. Dr. **Sencer Ayata**

Doç. Dr. **Kayhan Mutlu**

Doç. Dr. **H. Ünal Nalbantoğlu**

Öğr. Gör. **Adnan Akçay**

Arş. Gör. **Mustafa Şen**

Prj. Ast. **Cengiz Çiftçi**

Prj. Ast. **İlyas Niksarlı**

Prj. Ast. **Kazım Sönmez**

Temmuz 1994

ANKARA

i. Giriş

GAP Bölgesinde son yıllarda gerçekleştirilen sulama projeleri, hem fiziki hem de ekonomik açıdan çok büyük yapı ve yatırımları içermektedir. Bu "fiziki" projelerin insan ve topluluk yapıları ile ilişkilerinin karşılıklı katılım ağları içinde oluşturulması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin hassasiyetle üzerinde durduğu konu ve sorunlar yumağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen sosyal araştırma projelerinden birisi, bu raporda verileri tanıtılıp bulguları ortaya konulan *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması*'dir.

ODTÜ Sosyoloji Bölümü öğretim elemanlarından oluşan bir ekipce sürdürülen Nüfus Hareketleri Araştırması, GAP Master Plan'ınca eksikliği vurgulanmış bulunan sürekli ve mevsimlik göç hareketleri konusunda veri toplanmasını, toplanan verilerin çözümlenmesini ve buna dayalı öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

ii. Bölgedeki Nüfus Hareketlerine İlişkin Bazı Makro Göstergeler

Bilindiği üzere, GAP bölgesi kapsamında çok yoğun ve çok yönlü bir göç olgusu ile karşı karşıyayız. 1970-75 ve 1975-80 dönemlerinde kentsel nüfusu Türkiye kent ortalamasının üzerinde artan bölge kentlerinde büyüme köyden kente göçten kaynaklanmakta olup bölge dışına göç vermeyi de sürdürmektedir. Bölgedeki kentsel nüfus oranı 1980-85 ve 1985-90 dönemlerinde ülke kentsel nüfus oranlarının biraz gerisine düşmüştür, ancak bölge illerinin net göç oranları 1965-70 dönemi Gaziantep hariç dış göç ağırlıklıdır. GAP bölgesi ile ülke net göç oranları karşılaştırıldığında her ikisinin de 1965-85 döneminde dış göç yönünde olduğunu görmekteyiz. Ancak, 1965-1970 döneminde ülke net göç oranı (-3.01), GAP net göç oranından (-2.40) daha büyükken, sonraki dönemlerde GAP net göç oranları daha büyük olmuş ve 1975-80 döneminde iki katından daha yüksek düzeye çıkmış; bir sonraki dönemde de biraz düşerek ülke oranına yaklaşmıştır.

GAP bölgesinden net göçün sürekli eksi işaretli olması bu bölgeye göç olmuyor anlamında değildir. İç göç oranları 1980-85 döneminde ülke düzeyindeki düştüğü halde bölgede artmıştır. Ancak, iller düzeyinde bakıldığı zaman belirtilmesi gereken husus şudur: Ülkedeki bütün illerin iç-göç oranları GAP illeri iç-göç oranlarından iki kata yakın düzeyde

yüksektir, oysaki il dışına göç oranları ülke ve bölge düzeyinde hemen hemen eşittir. İç göçler daha çok Gaziantep ve Diyarbakır'a yönelmiştir; ancak, 1975-80 dönemi ile 1980-85 dönemi iç göç oranları açısından karşılaştırıldığında Şanlıurfa ve Mardin illerinin oranlarının en büyük artışı gösterdiği gözlenmiştir. Dış göç oranları iller düzeyinde ele alındığında, 1975-80 döneminde Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman en yüksek oranları sergilemişlerdir; 1980-85 döneminde ise Siirt, Adıyaman ve Mardin öne çıkmaktadır.

GAP bölgesine olan iç göçler 1975-80 ile 1980-85 dönemleri karşılaştırılarak ele alındığında belirtilmesi gereken noktalar şunlardır: GAP bölgesinden GAP bögesine olan iç göçler, yakın illerden olanlar düşmüş; metropollerden, Çukurova'dan ve diğer illerden olan iç göçler artmıştır. GAP bölgesinden dış göçler ele alındığında bu iki dönem arasında çok büyük değişiklik olmamıştır. Ancak, net dış göç yüzdeleri ele alındığında, 1975-80'den 1980-85'e iki önemli değişiklik olmuştur: Çukurova'ya ve diğer illere olan net dış göç yüzdelerinde önemli artışlar ortaya çıkmıştır.

Politika oluşturma açısından 1975-80 ve 1980-85 dönemlerinde iç ve dış göç ve net göç oranlarına baktığımızda az gelişmiş ülkelerde hakim olan ilişkiler yapısının ülkemiz ve GAP bölgesi için de doğru olduğu görülmektedir: dış göç oranları net göç ve net dış göç oranlarının esas belirleyicileridir; yani itici (*push*) faktörleri, çekici (*pull*) faktörlerden hem ülke ve hem de bölge düzeyinde daha belirleyicidirler. Henüz 1985-1990 verileri elimizde değildir; ancak hane reisleri düzeyinde bizim yaptığımız bu araştırmadan yola çıkarak 1993 yılı için şunları söylemek mümkündür: Hem GAP-dışı, hem GAP-içi kent örneklemelerine girenlerden köy bağlantısı ve köye veya GAP bölgesine geri dönme yönünde bazı kıyıdamaların başladığını söyleyebiliriz. Yani itici faktörler yanında bazı çekici faktörler 1993 yılı itibariyle harekete geçmiş bulunmaktadır. Bölgedeki sulama ve kalkınma projelerinin işlemeye başlaması ile birlikte itici faktörlerin etkilerinin iyice azalması ve çekici faktörlerin güçlerinin çok kuvvetlenmesi söz konusu olabilir. Bizim gerçekleştirdiğimiz araştırma, böylesine bir geri dönüş eğilimini saptamak açısından bir başlangıç oluşturmaktadır.

iii. Araştırma Problematığı ve Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı, GAP bölgesinde yaşayan nüfusun son yıllarda hızlanan sosyal, ekonomik ve kültürel

dönüşümler sonucu değişebilecek konumları, yer değiştirme niyetleri, halen GAP-dışı bir bölgeye sürekli olarak göç etmiş bulunanların geriye dönüş olasılığı ve Bölgeye yapabilecekleri katkıları yanısıra bütün bunlara ilişkin beklentileri saptayabilmektir. Bu süreci incelerken ikili bir çerçevenin yol göstericiliğinde çalışılmaktadır. Bu çerçevelerden ilki bölgeler arası eşitsiz gelişmenin neden olduğu GAP dışına olan mevsimlik ve sürekli göç ile geriye dönüş olasılığıdır. İkinci çerçeve ise kırsal ve kent arasındaki eşitsiz gelişmenin karakterize ettiği bölgeye özgü sanayileşme ve kentleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan GAP bölgesi içindeki nüfus hareketleridir.

Pazar ekonomisiyle bütünleşmiş toplumların bölge ve sektörleri arasında eşitsiz gelişme eğiliminin baskın oluşu, sermaye ve teknolojinin olduğu kadar nüfus ve işgücünün de mekânda ve toplumsal yapı içindeki hareketliliğinin temel boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu süreçler ilgili literatürde kırdan *itim* ve kente *çekim* kavramları yoluyla tartışılmaktadır. Bu kavramlaştırma kendi başına ele alındığında eksiklikler içermekle birlikte, *eşitsiz ekonomik gelişme* sorunsalıyla ve tarihsel-kültürel biçimlenmelerle ilişkilendirildiğinde yararlı bir kavramsal çerçeve oluşturur.

GAP bir bölgesel kalkınma projesi olmakla birlikte, asıl ve temel etkisi kırsal-tarımsal ekonomi ve yaşam biçimleri üzerinde olacak; özellikle, büyük ölçekli sulama projeleri aracılığıyla kırsal haneleri, işletmeleri ve tarımsal üretim biçim ve teknolojilerini etkileyecektir. Bunun yanında kuşkusuz GAP kent merkezleri üzerinde de önemli etkilerde bulunacaktır. Söz konusu kentlerde sermaye birikim potansiyelinin yükselmesi ve istihdam olanaklarının artması kadar, yoğun ve hızlı göçe maruz kalan bu kentlerin karşılaşıacağı çok çeşitli sorunlar da araştırmanın ana eksenlerinden birini oluşturmuştur. Bu nedenle, esas bakılması gereken, önceden mevsimlik göçün parçası olan ya da yakın geçmişte GAP-ıçi ya da dışı bir kente kesin göç yapmış hanelerin yeni oluşan duruma gösterecekleri uyum ve tepkidir. Bu tepki, geride bırakılan sosyo-ekonomik yapının potansiyeli, şu an bulunulan yerle bütünleşmenin derecesi ve GAP'ın insanlara sunacağı seçeneklerin etkisi altında şekillenecektir.

Nüfus hareketlerine ilişkin bölgedeki eğilimlerin en iyi ölçülebileceği nihai çözümleme birimleri kırsal haneler ve yakın geçmişte kırdan kente göçen birey ya da hanelerdir.

Kır bağlamında, hanehalkı yapısı ve döngüsü ile köydeki ekonomik faaliyet tipinin göç kararı konusunda diğer faktörlere oranla daha fazla ağırlık taşımakta olduğu gözlenmiştir. Özellikle kentsel alanlara göç edenler konusunda bakılacak dört ana belirleyici faktör, işgücü piyasasının yapısı ve özellikleri, kent nüfusunun yapısı ve özellikleri, göçenlerin içinde yer aldığı toplumsal örüntüler ve konut piyasasının niteliğidir.

Araştırma, sorvey tekniği ile elde edilecek verilerin bir kuramsal çerçeve içinde değerlendirilmesini amaçlamıştır. Araştırmanın evreni GAP bölgesi ve bu bölgeden göç aldığı bilinen illerdir. Araştırmanın üzerinde yoğunlaşacağı örneklemi belirlemek üzere yapılan pilot çalışmada ve daha sonraki uygulama aşamasında gidilen alanlar şunlardır:

1. Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman ve Mardin illerinin il merkezleri ve bu il merkezlerine bağlı değişik büyüklüklerde beş ilçe merkezi çevresinde yeni oluşmuş gecekondulu mahalleleri,

2. Gaziantep, Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Adıyaman illerine bağlı farklı köy tiplerini temsil eden köyler,

3. Çukurova'da, GAP bölgesinden en çok mevsimlik ve sürekli göç aldığı bilinen Adana kent merkeziyle Adana-Karataş arasında kalan ilçe ve köyler,

4. Batı metropollerini temsilen İstanbul ve İzmir'e GAP bölgesinden göçenlerin oluşturduğu mahalleler.

Yukarıda sayılan alanlarda toplam 2800 civarında beş ayrı anket uygulanmıştır. Bu anketlerden birincisi olan "Köy Hane Halkı Anketi" beş ilin 47 köyünde 707 haneye uygulanmıştır. İkinci anket olan "Köy Muhtar Anketi" de anket uygulanan köylerin muhtarları veya köy ileri gelenleri ile doldurulmuştur. Üçüncü anket olan "Kent Hane Halkı Anketi" beş il merkezi ve beş kasaba olmak üzere GAP-içi 10 kentin yeni oluşmuş gecekondulu mahallelerinden 887 haneye uygulanmıştır. Aynı anket, üç metropoliten kentin bölge kökenli hanelerinin çoğunlukta olduğu mahallelerde 667 haneye uygulanmıştır. Çukurova köylerinde pamuk toplamaya gelmiş 228 civarında mevsimlik işçiye kendileri ve bölgedeki haneleri ile ilgili sorular sorulmuştur. Benzeri sorular bir başka anket formu çerçevesinde İzmir ve İstanbul metropoliten kentlerinde mevsimlik "bekar" işçi olarak çalışan 286 kişiye uygulanmış ve kendileri ve haneleri ile ilgili bilgi alınmıştır.

iv. Araştırma Bulgularının Özetlenmesi, Tartışılması ve Bazı Politika Önerileri

Yakın dönemde gerçekleşen kırdan kente ve kentler arası göç olgusunu inceleyen araştırmamızın bazı temel bulguları göçün coğrafi ve sosyolojik yapısına ilişkindir. Coğrafi durum göçün yerel niteliğine işaret etmektedir. GAP-içi İl ve ilçe merkezleri göçü esas olarak aynı ilin sınırları içinde yer alan yerleşim birimlerinden almaktadır. İlçe merkezlerinde bir iki istisna dışında ağırlıkla ilçe içindeki köylerden göçen ailelerin göçünü yaşamaktadır. Göç haritası bakımından illerin ve ilçelerin durumu dağınık ve salkım saçak köklerin giderek kalınlaşan bir gövdede toplamasını andırmakta ve söz konusu il ve ilçe merkezlerinde aynı süreç tekrarlanmaktadır. Türkiye'nin diğer hızlı büyüyen kent merkezleri örneğin hemen komşu bölgedeki Adana, Mersin ve Antalya çok daha yaygın bir bölgeden göç almaktadır. Sonuçta GAP bölgesi, nüfus açısından kırsallık vurgusunu kaybederken kentsel özelliği ağır basar hale gelmektedir.

Diğer yandan aynı olguya kır/kent ekseninde baktığımızda kentlerin kır kökenin öne çıkması sonucu kırsallaştığını gözlüyoruz. Bilindiği gibi bölgenin kısmen Gaziantep dışındaki kent merkezlerinde eski kentli ailelerin Batı bölgelerine yoğun göçü söz konusudur. Bu olgunun bir boyutuna sermaye göçü adı altında sık sık değinilmektedir. Bir yandan yerleşik kentli ailelerin bölge dışına gitmesi diğer yandan kır kökenli hanelerin kentlere doğru kitlesel göçü kent nüfusunun kırsallaşması olgusu ön plana çıkmaktadır.

Kır kökenli nüfus oldukça gençtir ve bu yönüyle işgücüne ve ekonomik yaşama dinamik bir katkı niteliğindedir. Bunun yanısıra kente göç eden nüfusun eğitim düzeyi çok düşüktür ve çoğu kent ortamında geçerli hünere sahip olmayan vasıfsız işgücü konumundadır. Genellikle aileleriyle birlikte göç eden bu nüfusun birinci önemli demografik özelliği çok kalabalık hanelerden oluşmasıdır. Bu bağlamda makro düzeyde belirtilmesi gereken bir husus bu bölgeden göç edenlerin toplam doğurganlığının Türkiye ortalamasının iki katı civarında oluşudur. Nüfus ve doğurganlık sorununun kendi başına ele alınarak araştırılması ve bu konuda politikalar geliştirilmesi gereklidir. Ancak, bilindiği gibi bu konu kültürel bakımdan çok nazıktır. O nedenle nüfus artışının nedenlerini inceleyen çok yönlü ve geniş kapsamlı bir araştırma dizisi bu konuda deneyimli araştırmacı kuruluşlarının da katılımı ile uzun vadeli bir program

çerçevesinde derhal başlatılmalıdır. Özellikle kültürel yapı çok iyi anlaşılmalıdır. Araştırmamız sırasında yaptığımız derinlemesine görüşmeler ve anketlere verilen cevaplar erkek çocuk istemenin kültürel nedenleri konusunda önemli ipuçları vermiştir. Erkek çocuk güç anlamında görülmektedir. Aile veya sülale rakiplerine karşı en önemli güvenceyi erkek çocuk sayısında görmektedir.

Göç eden nüfusun bir diğer önemli özelliği genellikle çekirdek olan ailelerdeki kadınların işgücünün neredeyse tamamen dışında kalmasıdır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler Kalkınma İdaresi Başkanlığının desteklediği "kadın" araştırmasından gelecektir.

Modern toplumlarda kentleşmenin temel dinamiği önce sanayileşme ve daha ileri aşamalarda beyaz yakalı ücretlileri istihdam eden büyük örgütlerden oluşan hizmetler sektörünün genişlemesidir. Türkiye'deki kentleşmeye genel olarak bakıldığında bu özelliklere sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte bazı bölgeler ve kentler diğerlerine oranla daha gelişmiş bölge ve metropolitan alanlardan farklı özellikleriyle dikkati çekmektedir. Sanayileşmenin cılızlığı sonucu imalat sektöründe istihdam görece düşük, ve büyük formel örgütlere dayalı hizmet kesiminin yokluğu sonucu beyaz yakalı ücretliler yok denecek kadar azdır. Daha gelişmiş bir ekonomisi olan Gaziantep hesaba katılmasa diğer kentlerin ortalamaları daha aşağı düzeylere çekilmektedir. Ziraat gibi kent ekonomisinde yeri olmayan ve inşaat gibi emek yoğun alanlarda bir yığılma görülmektedir. Diğer yandan bölgede şişkin olan ticaret ve ulaştırma gibi sektörlerle daha ayrıntılı olarak baktığımızda sokak satıcılığı, kahvecilik, hamallık, bakkallık vs. gibi mesleklerin ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Çok geri olan sanayileşme düzeyi mesleki yapının çeşitlenmesine olanak tanımamaktadır. İş olarak en çok söz edilen "amelelik", "tablacılık", "hamallık", "müstahdemlik" gibi kategoriler, geçekundu nüfusunda iş bölümü ve uzmanlaşmanın ne kadar güdük kaldığını göstermektedir. Kentlerin sayısı çoğalmakta ve nüfusu hızla artmaktadır ama bunların çoğu ne sanayi, ne ticaret, ne turizm vs. merkezleridir. Kentleri ayakta tutan yukarıda değindiğimiz marjinal faaliyetlerdir. Bir kaç yerleşim birimi dışında bölge kentleri sanayi kültürüne tamamen yabancıdır. Urfa dahil bir çok kent merkezi için yakın dönemin en önemli sorunlarından birisini sanayi konusundaki deneyimin çok düşük düzeyde olması oluşturmaktadır. Sulama ve kalkınma projelerinin bölgede uygulamaya sokulmasının bir

diğer uzantısı da kent ve sanayi kültürünün bölgede yaygınlaşıp kökleşmesi olacaktır.

Çoğu vasıfsız, bir beceriye sahip olduğunu söyleyenlerin de genellikle çıraklıktan yetişme olduğu işgücünün karşılaştığı en temel sorun işsizliktir. Araştırmamızda GAP-ıçi kentlerde % 20 düzeyinde saptanan işsizlik oranı bu konuyu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bir kere, işsiz kalan bir kimsenin yeniden işe girmesi çok uzun sürmektedir. İşsizlik halen çalışanların büyük çoğunluğunu da tehdit eder yaygın bir toplumsal endişe niteliğindedir. Ailelerin çoğunda ancak bir kişi çalışmaktadır ve bazılarının tarımdan sağladığı gelir de geçimi sağlamaktan çok uzaktır. Bu ortamda işsizlik tam bir çaresizlik anlamına gelmektedir ve hızla artan kentsel nüfus ile yukarıda değindiğimiz asgari düzeyde istihdam yaratamayan ekonomik yapı birlikte düşünüldüğünde kamu kesiminde çalışmayan hemen herkes için en başta gelen ekonomik ve toplumsal sorun niteliği kazanmaktadır.

Buna karşılık gerek halen işsiz olduğunu söyleyenler ve gerekse işsiz kaldığı süre hakkında bilgi sorulanlar geçici, kısa süreli bir iş tuttuklarını belirtmişlerdir. Ekonomi çoğunluk için çalışma süresi belirli, tam gün, düzenli ve asgari gelir ve güvence vadeden işler yaratmada yetersiz kalırken bunun tam tersi özelliklere sahip bir işgücü piyasası asgari koşullarda istihdam sağlayarak ailenin tam bir çaresizlik ve bağımlılık konumuna gelmesini önlemektedir. O nedenle sorun mutlak işsizlikten çok güvencesiz çalışma, istikrarsızlık, düzensizlik ve yoksulluk anlamına gelmektedir. Gizli işsizlik ne ölçüde dikkate değer bir olgu ise "gizli işlilik" de o kadar belirgin ve önemlidir.

Uzmanlık boyutu olmayan, düzensiz ve istikrarsız işlerde çalışma gelir düzeyi ve yaşam standardına doğrudan yansımaktadır. Bu bağlamda GAP-ıçi kentlerdeki üç eğilimin altını yeniden çizebiliriz. Birincisi, açlık düzeyinin üzerinde olmakla birlikte çoğunluğun gelirleri yoksulluk çizgisinin üzerinde değildir. Buna rağmen gecekondu nüfusunun ekonomik bakımdan iç farklılaşması göz ardı edilecek düzeyde de değildir, üst, orta ve alt şeklinde üç ana dilim olarak düşündüğümüzde en üstteki gelir diliminde yer alan hanelerin gelirleri en alttakilerin tam üç katına ulaşmaktadır. O nedenle toplumsal, kültürel ve siyasal eğilimleri itibarıyla bu kesimlerin farklı davranışlar ortaya koyabileceklerini sürekli göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır. Nihayet, bu farklılıkların tüketim düzeyine önemli ölçüde yansıdığını

net bir biçimde saptamak mümkündür. Bir yanda yazları çok sıcak geçen bir bölgede artık temel ihtiyaç olarak tanımlanan buzdolabı başta olmak üzere birçok dayanıklı tüketim eşyasını alamamış bir kesim mevcutken-ailelerin en az dörtte biridiğer yanda kendi gecekondusuna renkli TV'den salon eşyasına, otomobil, çamaşır makinasından telefona kadar çeşitli ihtiyaç ve konfor vasıtalarını yerleştirebilmiş bir başka kesimin varlığı dikkat çekicidir. Yaklaşık üçte ikisi konut sahibi olan ailelerin birikimlerini esas olarak ev ve ev eşyalarına yatırdıkları ve bunun üzerinde tasarruf ve yatırım gerçekleştirme gücüne sahip yaygın bir kesimin henüz ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır.

Kentteki istihdam koşulları, yaşam standardı ve hizmetlerden yararlanma düzeyini kendi başına değerlendirme incelediğimiz olgunun yalnızca bir boyutunu dile getirmektedir. Oysa ailelerin büyük bölümü yakın zamanda kente göç etmiş, kır yaşamını ve standartlarını iyi bilen ve sık sık yaptıkları ziyaretlerle kır ile kenti sundukları olanaklar bakımından sürekli karşılaştıran kimselerdir. Artan nüfus baskısı, topraksızlaşma ya da toprak parçalanması, tarımın makinalaşması, aylar süren işsizlik, düşük verim ve düşük gelir, hayvancılığa dayalı geçimin giderek zorlaşması ailelerin kırsal bölgelerde varolma koşullarını sürdürmelerini giderek zorlaştırmaktadır. Kentte sözünü ettiğimiz gizli ve açık işsizlik kırsal yerleşim birimlerinde çok daha yaygın, marjinal de olsa iş olanakları daha kısıtlıdır. Kırdaki kentteki düzeyde "gizli işlilik" de mevcut değildir.

Dünyada ve Türkiye'de yapılan araştırmalar işsizlik sigortası uygulaması olmayan ülkelerde mutlak işsizlik kavramının sorgulanması gerektiğini gösteren bulgular ortaya koymuşlardır. Burada söz konusu olan varsayım şudur: işsiz ya başka bir gelir kaynağı ya da maddi dayanağı vardır ya da "işsiz" olarak nitelenen kimse mutlaka bir iş tutuyor olmalıdır. Kurumsal yardım söz konusu olmadığı için bunların dışında bir ihtimal net açlık demektir. Araştırma bulguları bu iddiaları doğrulayacak niteliktedir.

Nitekim GAP-içi kentlerde işsiz olduğunu beyan edenlerin yarısından fazlası (% 56.5) işsiz kaldıkları süre içinde başka işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bunların büyük bölümü mevsimlik işlerdir. Adana köylerindeki mevsimlik tarım işçileri ve İzmir-İstanbul metropolitan kentlerindeki mevsimlik tarımdışı işçilerle gerçekleştirdiğimiz anketler bu gözlemleri doğrulamaktadır. Beceri gerektirmeyen, kısa süreli ve düşük

ücretli işler bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. GAP bölgesinin de özelliklerinden dolayı tarımsal mevsimlik işçilik, amelelik (düz ve vasıfsız inşaat işçiliği) ve işbortacılık en çok değinilen geçici istihdam alanları arasındadır. İşsizlerin % 43.5'i son on beş gün içinde dahi bu tür işler yaptıklarını belirtmişlerdir. İşsiz hane reislerinin bir bölümü evde kendinden başka çalışan ve gelir getiren en az bir kişinin daha olduğunu söylemektedir. Tarımdışı mevsimlik işçilerden edindiğimiz bilgilere göre hane içinde iki kişiden fazla kişi çalışması durumu anket yaptığımız hanelerin yüzde ellisinden fazlasında söz konusudur. Aynı şekilde tarımda çalışan mevsimlik işçiler anketinded çıkan sonuç ise bu hanelerin ortalama olarak dört civarında kişinin çalışması ile ayakta durabildiği yönündedir.

İşsizlik döneminde eş dosttan yardım aldığını söyleyenlerin oranı, GAP-içi kentlerde, on işsiz hane reisinden biri düzeyindedir. Daha küçük bir bölüm (% 6) işsizlik döneminde gayri menkul ya da kira/icar gelirlerinden yararlandığını belirtmiştir. Az sayıda hane reisi ise çeşitli kimselerden borç aldığını söylemektedir. Nihayet, kurumsal destek gören işsizlerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Bu bulgular istihdam yapısına ilişkin çok önemli bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Arada sırada iş tutanları bir an için işsiz kategorisinden çıkartırsak işsizlerin oranı % 10'ların altına inecektir. Daha ötesi bu dilimin içinde yer alanlardan bazılarının arada sırada yaptıkları işleri belirtmemiş olmaları söz konusudur. Diğer yandan bu hanelerde çalışan başka kimseler olduğunu ise zaten biliyoruz. Mutlak anlamda işsizlik neredeyse ortadan kalkmaktadır. Akriba yardımının zaten yoksul ailelerden gelen bu kimseler için oldukça sınırlı düzeyde kaldığını varsayarsak ailede hiç kimsenin çalışmıyor olmasının aklıktan ölüm demek olacağını söyleyebiliriz. Yani işsizlik sigortası olmadığına göre çalışana olmayan bir aile uzun süre varlığını sürdüremez. Bu nedenle mutlak işsizlik ancak sınırlı bir olgudur.

Buna karşılık işsiz olmadığını belirtenler arasında tarım işleri, vasıfsız inşaat işçileri, seyyar satıcılar ve benzer korumlarda çalışanlar oldukça yüksek düzeydedir. Onların durumu ile işsizlerin çoğunluğunun durumu hemen hemen aynıdır. Diğer bir deyişle onları da işsizlere yakın düşünmek mümkündür.

Görüldüğü gibi temel sorun mutlak işsizlik olmaktan çok işlerin büyük çoğunluğunun son derece düzensiz, mevsimlik,

gelip geçici türden olmasıdır. Bu tür işler çalışana asgari düzeyde bile bir geçim ve güvence vermekten uzaktır. Gizli işsizlik, düşük istihdam ve sonuçta istikrarsız ve düşük gelir bu tür çalışmanın bilinen özellikleridir. Demek ki sorun işsizlik olduğu kadar ve ondan çok olumsuz çalışma koşulları ve yoksulluk sonucudur. Araştırma kapsamında görüşülen kimselerin en az yarıya yakınına daha doğru tanımlayan kavram aslında budur.

Bütün eksikliklerine rağmen GAP-içi kentlerde alt yapı hizmetlerinin ve sunulan toplumsal hizmetlerin kırla karşılaştırıldığında daha üstün görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Sonuçta kent nereden bakılırsa bakılsın daha fazla kaynak ve olanak sunmaktadır. Bu çerçevede içinde göçün ve göç kararının rasyonelliğı üzerine bir vurgu yapmamız gerekmektedir. Göç kararı alan aile kentin ve kırsalın mukayeseli üstünlüklerini tartmakta kendi deneyimleri ve yakınların tavsiyeleri sayesinde edinilen ayrıntılı bilgileri bu açıdan değerlendirmektedir. Göç oldukça düşük riskli, macera boyutu zayıf bir girişim ve davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kente beklediğı düzeyde kazanç sağlayamadığını belirtmekle birlikte kente göç etmiş olmak ve kente yaşamaktan pişman olmamanın başlıca nedeni yukarıda değindiğimiz mukayeseli değerlendirmedir. İşsizlik, güvence eksikliği ve güç yaşam koşullarına rağmen büyük çoğunluk kent lehinde düşünmekte ve köye dönmeyi pek fazla düşünmemektedir. Bölgeye ilişkin geliştirilecek politikalar bakımından bu bulgu ve bakış açısı çok önemlidir. Tarımda gerçekleştirilecek değişiklikler ne kadar başarılı ve köklü olursa olsun bölge nüfusunun geleceğı kentlerde biçimlenecektir ve planlama bu saptamayı esas alma durumundadır.

Bununla birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir kaç önemli nokta vardır. Birincisi gerek kazanç ve geçim, gerekse fiziki alt yapı ve çevre bakımından kent yaşamı birçok ciddi şikayet konusunu gündeme getirmektedir. Aileler özellikle kendi yoksul konumlarında kentin kısıtlarını net olarak saptayıp tanımlayabilmektedir. Kent toplumsal ve ekonomik yaşamı aynı zamanda derinden eleştirilmektedir. Buna karşılık köyün gözden çıkarılması ve unutulması kesinlikle söz konusu değildir. Köy halen yaşamakta olan yakınlar ve bazıları için kentteki yaşam riskini düşünen bir ekonomik güvence niteliğindedir. İkincisi köy merkezli olarak kurulan ilişki alternatiflerinin hemen hiç bulunmadığı bir ortamda, bu

tür ilişkiler, kentteki en önemli yardımlaşma, dayanışma ve güvence çerçevesini oluşturmaktadır. Göç kararının alınmasında başlıca referans grubu olan hemşeri ve akraba, kentteki çeşitli zorlukların üstesinden gelmeye yarayan toplumsal örüntülerin başlıca kaynağıdır. Bütün maddi pratik içerikli ilişkilere ek olarak köy, kente yaşamını sürdüren göçmenin manevi doyum sağladığı toplumsal çevrenin ve ilişkilerin ana kaynağıdır. Köy kökenli komşuluk gruplarının bu ölçüde yaygın olmasının bir başka nedeni de budur. Köy temelli ilişkilerin ve dayanışmanın pragmatik manevi/toplumsal amaçlarla sürdürülmesi göçmen nüfus arasında geleneğin köy kökenli değerlerin, kısacası kırsal kültürün önemine işaret etmektedir.

Yüzleri kente dönük olmakla birlikte köy cemaatini kent ortamında yeniden üretmeye çalışan köy kökenli göçmen nüfusun büyük bölümü bölge dışına göç konusunda çok istekli değildir. Özellikle GAP'ın asgari beklentileri karşılaması durumunda kentlerden bölge dışına göç, büyük bir dalga oluşturacağına benzememektedir. Bununla birlikte gerek Körfez Savaşı ve siyasi huzursuzluk gibi konjonktürel etkenler ve gerekse yetersiz sanayileşme düzeyi ve cılız ekonomi iş gücü piyasasında tatmin olmayan çok sayıda aileyi Batı bölgeleri ve büyük metropoller ve yeni gelişen kentler doğrultusunda bir göçe yönelik tutmaktadır. Başka bölgeler de önemli olmak üzere göçün esas yönü Akdeniz bölgesidir. Bu bölgelerde yakın kimselerin olması kentli nüfusu dış dünyadan ve oradaki koşullardan sürekli haberdar tutmakta ve yeni bir göç durumunda riski azaltıcı dayanışma bağlantıları fonksiyonu görmektedir.

GAP-ıçi kent merkezlerinde bir kere göç ettiğini söyleyenlerin (% 70.6) çok büyük çoğunluğu köyden kente göçenlerdir. Yoksul mahalleleri dolduran göçmen nüfusun aynı zamanda köy kökenli bir nüfus olduğunu bu bulguya dayanarak iddia edebiliriz. Örneğin Siverek'te yeni mahallelerin neredeyse tamamını ve Diyarbakır'da % 85.3'ünü bu özelliklere sahip haneler oluşturmaktadır. Kademeli göç olarak değerlendirebileceğimiz iki ve ikiden fazla göç edenler göçmen nüfusun onda birini oluşturmaktadır. V. bölümde sözünü ettiğimiz bu bulgu da kentlere göçedenlerin büyük çoğunluğunun doğrudan doğruya köyden geldiklerini ve köylerle bağlantılarının sürdüğünü göstermektedir. Ancak, hane reislerinin kardeşlerinin yaşadığı yerlerin kır ve kent arasındaki dağılımlarını incelediğimizde köyde oturan kardeş oranının azınlığa düştüğünü görüyoruz. Bunların oranı % 10

ile % 20 arasında değişmektedir. Kardeş yaşı küçüldükçe köyde oturma eğilimi azalmaktadır. Yukarıda belirtilen en küçük değer en geç kardeşi ifade etmektedir. Bu bulgular köy kökenli ailelerinin çocuklarının en az % 80 oranında köyü terkettiğini göstermektedir. Bir kuşaktan diğerine değişimin bu ölçüde yüksek olması makro istatistiklerin ortaya koyduğu aşırı hızlı kentleşme ve bölge dışına göç gibi eğilimleri mikro düzeyde aile içinde ve kuşaklar arasında belgelemektedir. Bir vurgu yaparak durumu daha çarpıcı bir biçimde ifade edebiliriz: son bir kaç on yıl içerisinde kırsal aileler her beş çocuktan en az üç hatta dördünü kentlere ve kasabalara göndermişlerdir.

GAP-içindeki kentlerde göç il ve ilçe merkezleri arasında aşağı yukarı eşit olarak dağılmaktadır: ilçe ortalaması % 41.6 ile % 47.8, il ortalaması ise % 37.2 ile % 42 arasında değişmektedir. Son bulgular köye en yakın yerleşim biriminin (kasaba, ilçe merkezi) göçmen nüfusu karşılama küçümsenmeyecek bir ilk basamak oluşturduğunu göstermektedir. Diğer yandan, yukarıda belirtilen oranlar kendi içlerinde kasaba ve kent kökenlileri de barındırmaktadır fakat bunların oranı % 15 düzeyinin altındadır.

Göç eden birinci kuşak hane reislerinin göç nedenleri en özlu biçimde ifade edilecek olursa topraksızlık ve işsizlikten kaynaklanan geçim sıkıntısı ve yoksulluktur. Nitekim GAP-içi kentlerdeki hane reislerinin % 85'i göç nedenini bu çerçeve içerisinde açıklamaktadır. Topraksız kalan aileler kırsal bölgede geçimini sağlayacak iş bulamamaktadır. Az topraklılar için toprak tek başına geçimi sağlamaktan uzaktır. Toprağın olması halinde dahi çok sayıda insan aynı topraktan geçinmeye çalışınca gelir kimseye yetmemektedir. Nihayet ağırlıkla tahıl monokültürüne ya da hayvancılığa dayalı tarım senenin uzun dönemlerinde aileyi işsiz bırakmaktadır. Diğer bir deyişle toprak yeterli geçim kaynağı ve aileyi yıl boyunca istihdam eden bir kaynak niteliğinde değildir.

Kırdan kente göçün çekim boyutları üzerinde durulduğunda göçmenlerin yaptığı değerlendirmeler kentin kırsal yörelere oranla her bakımdan çeşitlenmiş, yeni ve zengin olanaklar bakımından üstünlüğünü esas almaktadır. Özellikle dile getirilen konu iş ve istihdam olanaklarının bolluğu ve kazanç olanaklarına yakınlıktır. İşgücü piyasasının yapısı yönünden kentin göçmenlere ancak düşük gelirli, istikrarsız ve güvencesiz işler vadettiğine hatta uzun süren işsizlik dönemlerinde bu kadarının dahi elde edilmesinin zor

olduğuna değinilmektedir. Çelişik gibi görünen bu iki olguyu şöyle yorumlayabiliriz. Birincisi kentin sağladığı ekonomik ve toplumsal olanaklar ne kadar zayıf olursa olsun kırdan daha gelişmiş, çeşitlenmiş ve zengindir. Diğer bir deyişle bir iki ekonomik faaliyete dayalı alt yapı yönünden çok geri ve ancak kısa süreli istihdam yaratabilen kır ekonomisi kentle karşılaştırıldığında topraksız ya da az topraklı aile için ciddi geçim alternatifleri sunamamaktadır. Örneğin kentte yoksul bir ailenin eğitim ve sağlık olanaklarından en asgari düzeylerde yararlanabildiği düşünülebilir ama bu olanakların hemen hiç bulunmadığı kırsal ortama göre kent hiç değilse becerebilen azınlık için bir çıkış yolu sunmaktadır.

Kenti tecih edenler hakkında bazı saptamaları kısaca şöyle özetleyebiliriz. Köylerinden ya da kasabalarından çıkıp şu an buldukları kente yerleştiklerinde çevrelerinde kendi yörelerinden pek az hatta hiç kimse bulamayan ilk ya da nc göçmenler bir tarafa bırakılırsa büyük çoğunluk için göçün aile, akraba ve hemşerilerle dolu oldukça tanıdaık bir çevreye yapılan bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. Bir kere gç kişinin tek başına ya da ailesiyle gerçekleştirdiği yepyeni bir ortamda yalnızlık içeren bir olgu olarak görülmesinin yalnızlığı ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi göçmen nüfusun göçün özellikle ilk dönemlerinde ortaya koydukları oldukça yaygın bir davranış biçimi yakınların olduğu mahallelerde toplanmalarıdır. Diğer bir deyişle ortalama göçmen en az bir iki yakının olduğu bir çevreye yerleşmektedir. Daha nceki kent ziyaretleri ve köy dışında çalışma deneyimi tekrar hatırlandığında göçmenin zaten bildiği ve hemen her sorununu danışabileceği yakınlarının olduğu bir çevreye taşındığı görülmektedir. Kent yaşamına uyum bu yönleriyle hayli kolaylaşmaktadır.

Gaziantep ve Diyarbakır dışındaki yerleşim birimleri henüz belirli bir karmaşıklık, yoğunluk ve büyüklük düzeylerine ulaşmış kent merkezleri niteliğinde değildir. Gerek kültürel ve gerek toplumsal ilişkilerin özellikleri bakımından bu yerleşim birimleri göç eden nüfusun kültürel ve toplumsal özelliklerine paralel özellikler sergilemektedir. Son yıllarda nüfusları patlarcasına büyüyen bu merkezler zaten küçük bir yerli nüfus dışında esas olarak göçmen gruplarından oluşmaktadır. Bu nedenle gç bu olayı gerçekleştiren birey ya da aile için yepyeni ve bilinmeyen bir dünyaya gelip yerleşme anlamına hiç mi hiç gelmemektedir.

Üçüncüsü göç her ne kadar yaşam tarzından çalışma yaşamına kadar bazı yeni ortamları ve davranış biçimlerini gündeme getiriyor olsa da ortalama göçmen için bir "yenilik arayıcısı" ya da "yeni yaşam peşinde koşan maceracı" demek doğru olmaz. Çoğunluk modern formel örgütlerde değil küçük çaplı işletmelerde çalışmaktadır ve kişinin yaşam tarzını alt üst edecek kentsel yaşam biçimlerine söz konusu yerleşim birimlerinde rastlamak mümkün değildir. O nedenle göçmenlerin çoğuna özellikle aile, mahalle, cemaat ve hatta kısmen iş yaşamlarında alışageldikleri bir yaşam tarzını bazı değişikliklerle sürdüren yenilikçi değil bilineni devam ettiren göçmenler olarak bakabiliriz. Diğer bir deyişle göç aile ve yakın çevre düzeyinde bir büyük kopuş ve yenilik değil, köyde artık sürdürülmesi zor olan bir toplumsal yaşam biçimini küçük kent ortamında bazı değişikliklere rağmen (ağalığın çözülmesi vs.) sürdürme çabası olarak görülebilir.

Bir diğer vurgulanması gereken nokta göçün zincirleme boyutunun son derece güçlü bir şekilde verilerden ortaya çıkmaktadır. Öncü göçmenler geldiklerinde az sayıda ya da hiç hemşerisi olmayanların bir bölümünü oluşturmaktadır. Göç yaygınlaştıkça, kente gelen kimse, orada tanıdıklarının yanına ve onlar orada olduğu için gelmektedir. Kentte hemşeri sayısının çoğalması halen köyde olup benzer ekonomik ve toplumsal sıkıntıları yaşayanları kente göç konusunda esas olarak cesaretlendiren hatta özendiren bir etkidir. O kadar çok ailenin göçmesi durumunda "kural" köyde kalmak değil göçmek haline gelmektedir. Göçün zincirleme niteliği, göçün daha çok göçe yol açması anlamına gelmektedir. Tartıştığımız yapısal durum (yani kırsal yörelerin ekonomik olanaklar bakımından aşırı sönüklük kentin ise tüm olumsuzluklara rağmen kırdan daha fazla olanak vadediyor olması) bu süreci yaratan ve hızlandıran başlıca etkidir. Köyden kente sık sık yapılan ziyaretlerde ya da göçmenlerin kendi köylerine gittiklerinde kır ve kent bu açılardan sürekli tartışılmaktadır. Köyde olup göçmeyi aklından geçiren bir aile kentteki yakınlarından mükemmel değil ama köydekinden daha iyi durumda oldukları mesajını daha güçlü olarak almaktadır. Araştırmalar bu çerçeve içerisinde göç kararı alan bir ailenin davranışını iyice tartıştığını ve olasılıklar hakkında zengin pratik bilgiler topladığını göstermektedir. Öne sürmeye çalıştığımız değerlendirmeler ve bunlara destek verilen bulgular GAP bölgesinde de göç hareketinin büyük ölçüde böyle ele alınabileceğine işaret etmektedir.

GAP-içi kent örneklemindeki hane reisleri, yaşamak istedikleri yer olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu seçtiklerinde tercihlerini bölge değil il bazında yapmaktadırlar. Hemen herkes yaşamak istediği yer olarak halen bulunduğu yeri işaret etmektedir. Diğer bir deyişle bu bağlamda beğeni ve tercih bölgeye göre değil halen oturmakta olduğu yere göre yapılmaktadır. Nitekim sınırlı bir Gaziantep tercihi dışında bir Güneydoğu merkezinde yaşayıp bir başka Güneydoğu kentini yaşanacak ideal yer olarak gören kimselere pek rastlanmamaktadır. Bu çerçevede içinde Güneydoğu ancak her dört kişiden yaklaşık birinin önceliği olma durumundadır.

GAP-dışı bölgeler düzeyindeki sıralama yine Akdeniz, Marmara ve Ege şeklindedir. Kent sıralaması ise şöyledir: Antalya, İstanbul, İzmir, Mersin ve Adana. Görüldüğü gibi il olarak Antalya, Türkiye'de yaşanacak ideal yere en çok yaklaşan merkezdir. İklim, turizm ve ekonomik canlılığın ötesinde Antalya GAP bölgesinden zincirleme göçün oldukça yoğun olduğu bir kentdir. Diğer yandan göç eğilimi esas olarak Akdeniz ve genel olarak kıyı kentleri yönündedir. Son on yirmi yılda ekonomik gelişme Türkiye'nin iç bölgesinden çok kıyı bölgelerinde yoğunlaşmıştır.

GAP-içi kentlerdeki hane reislerinin % 11.5'i geçimini sağlayacağı huzurlu bir ortam sağlandığı sürece hangi bölge ya da ilde yaşadığının pek bir önemi olmadığını belirtmektedir. Bun karşılık somut olarak yer bildirenlerin oranı % 56.5'tir. Bilindiği gibi bu kategori Güneydoğu dışında yaşamak isteyenlerin oranı biraz daha fazla olmak üzere Güneydoğu ve diğer bölgeler arasında yaklaşık eşit olarak bölünmektedir.

Gençler arasında yaşanılacak en iyi yer olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu görenlerin oranı üst ve daha yaşlı kuşaklara göre belirgin biçimde azalmaktadır. Diğer bir deyişle gençlerde bölge dışına göç etme isteği daha yüksektir. Aynı şekilde köy doğumlulara ve düşük eğitimlilere oranla il ve ilçe doğumlular ve daha yüksek düzeylerde eğitim görenlerin Güneydoğu dışında yaşama isteği biraz daha fazladır. Kısacası sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe bölge dışına göç etme isteği bir ölçüde olsa da artmaktadır. Bu kesimin Türkiye'nin bazı bölgelerindeki görece üstün ekonomik olanaklardan yararlanma konusunda daha istekli ve bu bölgelerdeki işgücü piyasalarında bir yer edinme yarışında kendilerine daha çok güvenen kimselerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Nitekim gelir

düzeiyi yükseldikçe bölgeyi terk etmek isteyenlerin oranı artmaktadır. Kentli nüfus düzeyinde ele alındığında bölgenin dışına göç etmeyi düşünenlerin en yoksul ve en çaresizler değil tersine hali vakti nisbeten daha iyi olanlar olması dikkate değer bir konudur. Daha çarpıcı olanı ev sahiplerinin kiracılara oranla çok daha az olarak Doğu ve Güneydoğu'yu tercih etmeleridir. Yani ev sahibi olarak daha yerleşik ve istikrarlı konuma gelmiş hane reisleri daha istikrarsız durumda olan kiracılara göre bölge dışında yaşamın daha iyi olabileceği üzerinde çok daha fazla durmaktadır.

Bölge-içi kentlerde istihdam ve ekonomik canlılık yaratmada en önemli araç emek yoğun küçük sanayiler olacaktır. Bu tür sanayi örneğın Gaziantep'te zaten çok gelişmiş durumda iken Şanlıurfa dahil olmak üzere birçok merkezde şaşılacak kadar az gelişmiştir. Tarımda başlayacak ekonomik canlanma ilk planda tarım alet ve makinalarının bakım ve onarımı, inşaat malzemeleri sanayii (doğrama, demir-çelik aksam vb.), oto, madeni eşya gibi alanlarda patlarcasına büyüyen bir talep yaratacaktır. Kentler bu tür talebi daima yakın yöreden hatta aynı şehrin içinden karşılama eğilimindedir. Gaziantep'in birikim ve desteğinden yararlanarak hızlandırılmış kurslarda yetişecek kimseler çok küçük kredilerle desteklenerek işyeri açmaları teşvik edilebilir. Bu tür sanayilerin en önemli özelliklerinden birisi beceriyi işbaşında yetiştirme yoluyla hızla yaymalarıdır. Aynı şekilde giriş sermayesi çok düşük olduğundan yeni işyerleri de kısa süre içersinde mantar gibi çoğalır. Bölgedeki aşırı düzeylerde işsiz genç nüfus ise böyle bir sanayi için en önemli alt yapıdır, çünkü ucuz emek anlamına gelmektedir. Bu tür küçük sanayilerden bazılarının çok kısa süreler içersinde orta çaplı sanayilere dönüşmesi olanağı çok yüksektir. Bu durum bölgede henüz tam olarak oluşmamış olan müteşebbis kültürü ve sanayi kültürünün oluşması ve yaygınlaşmasında önemli rol oynayacaktır. Bu kültürlerin barındığı kurumlar bazı GAP kentlerinde şaşkırtıcı düzeyde düşük olduğundan bu tedbirlerin büyük önemi gözardı edilmemelidir.

Anket yaptığımız köylü hane reisleri göç ile ilgili konuları nasıl değerlendirmektedirler? Onların ilişkileri ve tercihleri kent ve göç yönünde midir? Şu an geçici ya da sürekli olarak hane üyelerinden köy dışında kimse olup olmadığı yolundaki soruya, hane reisi % 22.5'i olumlu; % 77.5 olumsuz yanıt vermiştir. Dışarıda olanların çoğu oğullarıdır. Bu durum özellikle küçük üretici olan kırsal hanelerin oğulların köy dışı istihdamı yoluyla nüfus baskısını azaltmak ve hane gelirini

artırmak yolunda bir strateji izledikleri biçiminde yorumlanabilir.

Şu an hane dışında olan ve nerede oldukları belirlenebilen oğullardan çoğu köylerinin bağlı bulunduğu ilde, yani bölge içindedir. Rakamlara genel olarak baktığımızda, düşük oranda bir kır-kent nüfus hareketliliği olduğu gibi yanıltıcı bir sonuca ulaşabiliriz. Bu yanıltıcılık iki nedenden kaynaklanabilir. İlki, verilerin kodlanmasına ilişkin "teknik" bir sorun: ailede geçici ya da sürekli göç eden birden fazla oğul olmasına karşılık, bunlardan, yalnızca en büyük oğula ilişkin bilgiler alınmıştır. Bu nedenle muhtemelen gerçekte varolandan daha düşük bir sayıyla karşılaşırız. İkincisi, özellikle sürekli göç bağlamında, ailenin bir bölümünün köyde kalıp diğer bölümünün göçetmesi gibi bir süreç yerine, ailenin tümünden göçettiği ve bu nedenle de geride, göçedenlerin bilgisinin alınabileceği kimsenin kalmadığı bir süreç yaşanıyor olabilir.

Köy dışında yerleşmiş akrabaları olup olmadığı biçimindeki soruya, örneklem hanelerinden % 71.5'i olumlu yönde yanıt vermiştir. Bu büyük oğuldan yola çıkarak edindiğimiz düşük göç izlenimini değiştirmektedir. Bu yüksek oran, kırdan kopuş sürecini ve kentleşme hızını açıklamaları bakımından önemlidir. Bir başka önemli nokta, bu akrabalarından önemli bir bölümünün (% 41) konuşulan hane reisinin kardeşlerinden müteşekkil olmasıdır. % 59 oranındaki diğer akrabalar, çoğunlukla, amca, amcaoğlu, dayı ve yeğenlerdir.

Bu dağılımı yeniden düzenlediğimizde, örneklem hanelerinin çoğunlukla bölge içinde ve köylerinin bağlı olduğu ilde akrabalarının olduğunu daha rahat görebiliyoruz. Buna göre, akrabaların % 75.2'si örneklem illerinde, % 1'i diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde, % 20.2'si Batı illerinde ve nihayet % 3.6'sı yurt dışında yaşamaktadır.

Söz konusu akrabaların ne süredir dışarıda olduklarına baktığımızda, 1-5 yıldır akrabaları dışarda olanlar örneklemin % 21.5'ini; 6-10 yıl kategorisinde olanlar örneklemin % 22.4'nü; 11-15 yıl 13'ünü ve nihayet 21 ve daha fazladır akrabaları göçetmiş olanlar örneklemin 28'ni oluşturmaktadır. Bu durum, bölgede zamana yayılmış bir kentleşme sürecinin yaşandığı ve bu sürecin özellikle son 10 yılda önemli bir hız kazandığını gösteriyor. 21+ yıl kategorisinde yığılma önceki yılların birikimini de içerdiği için, en kalabalık grup bu kategoride gözlenmiştir. Oysa geçtiğimiz ilk 10 yılın toplam miktarı (%)

43), ondan önce gelen 10 yılda gerçekleşen göç miktarından (% 28) önemli oranda fazladır. Benzer bir gözlem, bölge içi kırdan kente göç ve illerarası bölge dışına göç arasındaki ilişki bağlamında da yapılabilir. Batı illerine olan göç özellikle son 5 yılda bir artış göstermiş durumdadır.

"Sizin köyden göçedenlerin çoğunlukla gidip yerleştikleri yerler neresidir?" sorusuna, köy örneklemindeki hane reisleri 3 il belirterek yanıt vermişlerdir. Buna göre, ilk sırayı GAP illeri almaktadır. İlginç olan, Adana, İçel gibi Güneybatı illeriyle İstanbul, İzmir gibi Batı metropollerinin hem birinci hem ikinci hem de üçüncü gidilen yer düzeyinde en çok gidilen yer olarak çok sayıda hane tarafından zikredilmesidir. Ankara'nın çok az sayıda hane reisi tarafından gidilen yer olarak gösterilmesi bizim araştırma planımızın Ankara'yı dışarda bırakıp Adana, İzmir ve İstanbul'a yoğunlaşmasının isabetini göstermektedir.

En çok göç edildiği 1. sırada söylenen merkezler dağılımına göre, GAP içindeki örneklem illeri arasında en yüksek hareketlilik (ya da göç tercihi oranı) Gaziantep'te görülmektedir (% 30.4). Bu ili, sırasıyla, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin izlemektedir. GAP-dışı merkezlerle birlikte baktığımızda, Adana-Mersin yöresine göç veren GAP illeri olarak, sırasıyla, Şanlıurfa (% 42.0), Mardin (% 25.2), Diyarbakır (% 24.4) ve çok daha düşük oranlarda Gaziantep ve Adıyaman görülmektedir. İzmir en çok göçü Diyarbakır (% 71.9) ve Mardin'den (% 25.0); İstanbul ise Mardin (% 63.9) ve Diyarbakır'dan (% 25) almaktadır. Ancak, daha önce de tesbit edildiği gibi, her il en çok hareketlilik oranına öncelikle kendi içinde sahiptir. Bunu izleyen sıra ise Mardin için Adana-Mersin (% 28.2) ve İstanbul (% 19.7); Diyarbakır için Adana-Mersin (% 22.4) ve İzmir (% 16.1); Şanlıurfa için yalnızca Adana-Mersin'dir. Adıyaman ve Gaziantep köyleri kendi il merkezleri dışına olan göçler açısından (en azından ilk sırada anılan göç hedefleri arasında), önemsiz oranlarda temsil edilmektedir.

Aslında ilk tercih edilen yerler arasında GAP içi ve GAP dışı ayrımını yapıldığında, burada da, asıl ağırlığın Adana-Mersin'de olduğu, bunu İstanbul ve İzmir'in izlediği görülecektir. Adana-Mersin, yaklaşık 50 yıldır süregelen mevsimlik işçilik yoluyla tanınıp, bilinen bir alan olarak, bölge insanı için, kalıcı göçünü de başlıca hedefi halinde görmektedir.

Öte yandan köylü hane reislerinden kent yaşamı ile köy yaşamı arasında tercih yapmalarını istediğimizde hane reislerinden % 57.2'si "köyde", % 34.5'i "şehirde" ve nihayet % 8.2'si "farketmez" biçiminde yanıt vermiştir. Bunu izleyen soru olarak, seçimlerine bakılmaksızın, köyde ve şehirde yaşamının iyi ve kötü yanları sorulmuştur.

Gelen cevapları genel olarak değerlendirdiğimizde ortaya çıkan en çarpıcı sonuç işsizlik açısından köy sorunlu olsa da, kentin bu konuda bir çözüm sunmadığının, en azından örnekleme giren hane reisleri bağlamında anlaşılması olduğudur. Dükkan açabileceğini söyleyen iki kişi dışında kentte iş bulma olanağı olduğunu söyleyen tek bir hane reisi bile yoktur. Kentin cazibesi ağırlıklı olarak çocuklarını okutabilme olanağı ve yaşam standardının yüksekliği çevresinde odaklanmaktadır. Öte yandan, kentsel ideolojinin bir parçası olarak düşünebileceğimiz hava kirliliği, gürültü gibi sorunların farkında olma halinin, görüşülen köylü hane reisleri tarafından da çoğunlukla paylaşılması; dahası, köyün iyi tarafı olarak özellikle bu tür sorunlardan muaf olmanın gösterilmesi çok çarpıcıdır. Kısaca, yukarıda sıralanan olumluluk ve olumsuzluklara bakarak, kentin çekici yanının ekonomik olmaktan çok yaşam standardı bağlamında değerlendirilebilecek özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Geçim sıkıntısı ve işsizlik hem köy hem kent hayatı için bir olumsuzluk olarak söylenebilir de, oran kent bağlamında daha yüksektir. Dahası, köyün iyi yanları olarak % 33.9 gibi yüksek bir oranla temsil edilen geçim rahatlığı, masraf azlığı gibi öğeler kentte tam tersine dönmektedir. Kent, belli ekonomik ve çevresel fedakarlıklar karşılığında kazanılan bir sosyal cazibe mekanı olarak görülmektedir. Bu cazibenin odağında da hanelerin kendilerinden çok eğitim yoluyla çocuklarının geleceğine yapılan yatırım durmaktadır.

Çocuklarının köyde mi yoksa şehirde mi yaşamalarının daha iyi olduğu sorusuna, geçerli yanıt veren 698 hane resinden 80.7'i şehirde, % 16.9'i köyde; ve nihayet % 2.5'i farketmez ya da bilmiyorum şeklinde yanıt vermiştir. Çocukları için şehri tercih edenlerin neden burayı seçtikleri sorulduğunda, geçerli yanıt veren 560 hane resinden % 67.5'i okumaları için; % 19.1'i şehrin gelir imkanı bol olduğu için; % 8.5'i hem okul hem de iş olanağı olduğu için çocuklarının şehirde yaşamalarını istediklerini söylemişlerdir. Görüldüğü gibi, kırsal haneler, kenti, kendilerinden çok çocuklarının geleceği açısından bir olanak olarak görmektedirler. Bu anlamda, kente göç de, haneyi kurtarmaktan daha çok çocuklarını

"kurtarmak" için başvurulan bir yoldur. Çocuk, bir anlamda ailenin kendini geleceğe iştirkesinin somut ifadesidir. Böyle bakıldığında gelecek keıttir ve çocuklar kente yaşmalıdır. Bu durum, basitçe, kırsal nüfus baskısını azaltmanın bir yolu olarak çocukların bir kısmının okutulup kente yerleşmesini sağlamaktan daha fazla şey ifade etmekte; daha geniş bir "modernleşme" çerçevesinin yerleşmişliğine işaret etmektedir. Bu da, okul dolayısıyla, yalnızca ekonomik değil, ama ondan da önemli olarak sosyal sınıf atlama gibi kent kaynaklı ideolojinin kırsal da egemen hale geldiğini göstermektedir. Gösterdiği bir başka noktada kırsal alanın bir üretim alanı olarak değil, bir sosyal varoluş tarzı olarak reddedildiğidir. Kırsal haneler, tarımsal üretimden çok, köylülük ve köylülüğün ifade ettiği yaşam tarzlarıyla pek de olumlu olmayan bir ilişki içinde olduklarını göstermektedirler. Bu, bölge planlaması açısından bakıldığında, olumlu bir potansiyel olarak ele alınabilir.

Oysaki, Türkiye'de ve dünyada kırsaldan kente göç üzerine yapılan çok sayıda araştırmanın bulgularının ortaya koyduğu genel sonuç, kentin göç eden kuşak için ekonomik olarak daha üstün olduğu yönündedir. Bu bulgulara göre, kente göçün yarattığı ailevi, kırsal, kentsel ve genel ekonomik ve toplumsal sorunlar açısından bakıldığında göçen ailelerin büyük çoğunluğunun göç kararından pişman olmadıkları ve karşılaştıkları güçlüklerle rağmen tercihlerini genel olarak kent lehinde kullandıkları ifade edilir. Bizi kent anketinden yola çıkarak ulaştığımız bulgular da bu yöndedir. Ancak, köyden doğru baktığımızda bunun böyle olmadığı ve yaygın bulgunun kente göç etmeyi tercih etmiş köylülerin görüşü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Köy örneklemindeki hane reislerine "Doğu'da mı yaşamak iyi Batı'da mı? Hangisini tercih edersiniz?" sorusuna, hane reislerinin % 56.2'si 'Doğu'da'; %41.9'u 'Batı'da; ve nihayet % 1.9'u 'bilmiyorum' biçiminde yanıt vermiştir. Doğu'yu tercih edenlerin çoğunluğu, neden olarak, basitçe memleketleri olduğu için yanıtını vermiş, bunu akrabalarıyla birlikte olma isteği, Doğu insanının konukseverliği gibi hep sosyal kökenli gerekçeler izlemiştir. Batı'yı seçenlerse, ağırlıklı olarak, bu tercihlerinin nedenini Batı'nın daha gelişmiş olması, hizmetin fazlalığı, güzel ve temiz olması gibi gerekçelere bağlamışlardır. Bu dağılımlara genel olarak baktığımızda, bölgedeki kırsal hanelerin Doğu-Batı arasında seçim yapmaktan çok kır-kent arasındaki ayırımında anlamlı tercihler yaptığını görüyoruz. Bu

durum, özellikle, sosyal olanaklara kavuşma ve çocuklarını okutma özleminde kendini göstermektedir.

Araştırma GAP-içi kent merkezlerindeki hane reislerinin köye dönme isteklerinin düşük olduğunu ancak köy ile bağlantıların sürmekte olduğunu göstermiştir. Bu bağlantılar Beşinci bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Hane reislerinin yaklaşık dörtte biri kırsal kesimle maddi bağlantılarının devam ettiğini belirtmektedir. Daha net bir ifadeyle bu kesim kırdaki çeşitli türde ve farklı düzeylerde mal varlığına sahiptir. dörtte birinin halen köyde evi vardır. Gelir ve mal varlığını olduğundan az gösterme eğilimini göz önünde tutarak göçmen nüfusun kırdaki maddi bağlantısının çok yaygın olmamakla birlikte önemli bir düzeyde olduğunu belirtebiliriz.

Köye dönme veya bölgede kalma istekleri dünyada yaşanacak en iyi yer sorusu ile de saptanabilir. Bu soruya verilen cevaplar çerçevesinde ilk ortaya çıkan bulgu köye dönme isteğinin hemen hemen hiç olmadığıdır. Önemli bir farklılık bölge tercihleri düzeyindedir. GAP bölgesinde yer alan kent merkezleri dünyada yaşanacak en iyi yer seçiminde birinci sırayı almaktadır (% 27.6). Yalnız burada iki konuya dikkat çekebiliriz. Birincisi, hane reislerinin yaklaşık üçte ikisi bulunduğu yerden ayrılmayı düşünmediğini belirtmiştir. Ama bunların yarısı dahi Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu yaşanacak ideal yer olarak görmemektedir. Demek ki en çok yaşanılmak istenen yerle yaşamakta olduğu yerden ayrılmayı düşünmeme iki farklı olgu niteliğindedir. Bulduğu yerden ayrılmayı düşünmeyenlerin çoğunluğu aslında bulunduğu yeri yaşanacak en iyi yer olarak görmemekte ve başka yerlerde yaşamayı düşüncesindeki ideale daha yakın bulmaktadır.

GAP-dışı metropol kentlerden seçilen örneklerdeki hane reislerine köye ve bölgeye dönme isteği ve kır bağlantısı sorulduğunda orta kuvvette bir köy bağlantısı ve köye dönme isteği çıkmaktadır. Köyde toprağı olanlar ve dönmek isteyenler örneğinin üçte birinden azdır. Toprağı olanlar arasında köye dönme isteği %46 iken, toprağı olmayanlar arasında %15 düzeyinde, toprağını satanlar arasında ise %12 düzeyindedir. Neler yapılırsa bölgeye geri dönersiniz diye sorulduğunda bölgeye dönmeyi hiç bir şekilde düşünmeyenlerin oranı ancak yüzde elliler düzeyine düşmektedir. Dönerim diyenlerin büyük bir kısmı daha çok bölge kentlerinde yaratılacak iş imkanlarının çekiciliğini öne çıkarmaktadırlar. Bütün bunlar, itici faktörlerin kuvvetini kırıp çekici faktörlerin gücünü

artırıcı yatırımların ve toplum katılımına yönelik örgütlenmelerin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Yukardaki bulgu ve önerileri biraz daha somut hale getirebiliriz: Kente göçü ciddi ölçüde durdurmak veya yavaşlatmak söz konusu değildir. Kentlerdeki yığılma ise yoğun toplumsal ve ekonomik sorunlar yaratmaktadır. Bölgede son yıllardaki nüfus hareketleri ise durumun çok daha vahim hale gelebileceğini de göstermektedir. Bu durumda izlenecek nüfus hareketleri politikaları neler olabilir? Herşeyden önce, nüfus hareketleri politikasının esası bu hareketlerin hacmi ile uğraşmaktan çok niteliği ile ilgili neler yapılabileceğinin planlanması çerçevesinde düşünülmelidir. İnsani ve toplumsal sorunların asgariye indirilebileceği, ekonomik işlerliği olan ve yatırım bakımından büyük israflara yol açmayacak veya bunu asgaride tutacak olan yerleşim politikaları geliştirilmelidir. Burada birinci ölçek zaten kalabalık ve yakın gelecekte nüfus patlaması kaçınılmaz olan Urfa ve Diyarbakır gibi merkezlerin gecekondulaşmayı planlı kentleşmeye doğru yöneltecek ve asgaride tutacak önlemleri almaları gerekmektedir. İkinci olarak belirtilmesi gereken husus şudur: GAP Bölgesinde birçok kent ve kasaba ekonomik bakımdan kent özelliği göstermeyen yapılara sahiptir. Bunların bazıları bir gecede kurulmuş çadır kentleri andırmaktadır. Oysa bölgede az sayıda da olsa sanayi kültür ve becerilerine sahip müteşebbislik yapabilecek nüfusu olan merkezler de vardır. Araştırmamız Nizip ve Besni'nin bu özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Besni, teşvik bölgesi olan Adıyaman sınırları içersinde ve Gaziantep'e en yakın noktada olduğundan Gaziantep sermayesinin dikkatini bir ölçüde çekmiş durumdadır. Besni sanayi tecrübesi ve sınırlı da olsa sanayi altyapısına sahiptir. Çok küçük önlemlerle bu gibi ilçeler canlandırılabilir. Bunun gibi birkaç ilçe yarım milyon nüfusu absorbe edebilir ki bu da fazla yüklenmiş olan kentleri bir ölçüde rahatlatır. Ayrıca Urfa gibi merkezlerin büyüdükçe Çukurova'da görüldüğü gibi verimli tarım arazisine tecavüz etme eğilimi vardır. Coğrafi konumu buna yolaçmayacak nitelikte olan küçük yerlerin bilinçli olarak seçildikten sonra teşvik edilmesi de bu sorunu önemli ölçüde yumuşatabilir.

Makro düzeydeki göç verilerinden yola çıkarak ortaya konulamayacak ama bu araştırmanın veri setlerinin analizi ile ulaşılabilecek bazı sonuçlar ve sosyo-kültürel açıdan çok önemli olan bir başka konu konuşulan esas dil veya ana dil ile ilgilidir. Köy örneklemindeki hane reislerinin %73'ü

kürtçenin kanuştukları esas dil veya ana dil olduğunu belirtmişlerdir. Ana dili Türkçe olmayanların konuştuğu ikinci dile baktığımızda köylerdeki hane reislerinin %93'ü Türkçe bilmektedir; GAP-ıçi kentlerde ve GAP-dışı metropollerdeki bölge kökenli hane reislerinin hemen hemen hepsi Türkçe konuşmaktadır. (Ancak kadınlar arasında ve özellikle de yaşlı kadınlar arasında Türkçe bilme oranının erkekler arasında olduğu kadar yüksek olmadığını belirtmek gerekmektedir).

Anadil ile ilgili bu bulgulardan birisi kültürel-etnik kimlikle, diğeri ise yayımcılıkla ilgili olmak üzere iki önemli politika önerisi çıkarılabilir. Türk ve Kürt kimlikleri üzerine çalışmış olan araştırmacılar, kültürel kimliklerin konuşulan dil etrafında oluştuğunu göstermişlerdir. GAP bölgesi köylerindeki hane reisleri ve GAP içindeki şehir merkezlerinin son on-onbeş yılda oluşmuş mahallelerinde oturan hane reisleri ve metropollerde bölge kökenli hane reisleri açısından bakıldığında farklı düzeylerde kültürel kimlik çoğulculuğunun oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Etnik köken kimliği kültürel çoğulcu toplumlarda o toplumu zenginleştiren bir kültürel kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu çoğulculuğun göç hareketlerini kolaylaştırdığını ve göçülen yerdeki uyumu hızlandırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca, iç ve dış göç oranları toplamının (*turnover rate*) bu bölgede diğer bazı bölgelere göre düşük olsa bile, yükselmekte oluşunu böyle bir dil ve kimlik çoğulculuğuna bağlayabiliriz. Bu konunun sosyoloji-antopoloji işbirliği çerçevesinde incelenmesi ve kültürel kimlik konuları ile eklemlenmiş politikaların bu araştırmaların bulgularına göre şekillendirilmesi çok uygun olacaktır.

Araştırmamızın bulgularını ve bu bulgulardan geliştirilebilecek politika önerilerini tartıştığımız bu bölümün son konularından birisi GAP bölgesinin en önemli sorunları konusunda hane reislerinin ne düşündükleridir.

Bölgedeki beş ilin kırkyedi köyünden aldığımız köy hane reisleri örneğininin %60'ı fakirlik, topraksızlık, toprak dağılımındaki bozukluk, fabrikasızlık, sanayileşememe ve işsizlik gibi ekonomik sorunları bölgenin en önemli sorunları olarak görmüşlerdir. Köylü hane reislerinin %15'i işsizlik ve terörü birlikte sorun olarak görmüş ve dikkatleri bu ilişkiye çekmiştir. Bu yüzdeye terörü kendi başına sorun olarak ele alanları (% 7) da katarsak bu oran yükselmektedir. Köylerdeki hane reislerinin %10'u susuzluk ve sulama olanaklarına henüz kavuşmamış olmayı en önemli sorun olarak görmüşler; geri

kalanlar da bölgelerarası eşitsizlik, gelneksel yapı ve ağalık sistemi, sosyal olanekların azlığı ve eğitimsizlik gibi sorunlara dikkat çekmişlerdir. Mardin köylerine doğru gidildikçe işsizlik ve terör daha çok vurgulanarak ortaya çıkmaktadır.

GAP-ıçı on kent merkezinden seçtiğimiz hane reisleri bölgenin en önemli sorunları olarak neyi görmüşlerdir? Nizip (% 71), Ergani (% 67), Urfa Merkez (% 56), Mardin Merkez (% 51), Siverek (% 51) ve Diyarbakır Merkez (% 46), Kızıltepe (% 45), Gaziantep Merkez (% 43), Besni (% 38) ve Adıyaman Merkez'in son on-onbeş yılda oluşmuş mahallerinden örnekleme giren hane reislerinin büyük bir yüzdesinin dikkat çektiği en önemli sorun işsizlik olmuştur. İşsizlik ve terör sorunlarını birlikte bölgenin en önemli sorunu olarak gören hane reisleri Besni'de (% 45), Adıyaman Merkez'de (% 39), Diyarbakır Merkez'de (% 37), Kızıltepe'de (% 28) ve Mardin Merkez'de (% 27) düzeylerine ulaşmıştır.

GAP-dışı metropollerden Adana'da yerleşmiş olan bölge kökenli hane reisleri arasında bölgenin en önemli sorunu olarak işsizliği görenler %63 düzeyindedir. Aynı yüzde İzmir'de yerleşmiş olan bölge kökenli hane reisleri arasında % 57, İstanbul'da ise %49 düzeyindedir. Sulamanın başlamamış olması ve geri kalmışlık gibi sorunlar ile terör, dil ve kültürel kimlik gibi sorunlar diğer en önemli sorunlar kategorilerini oluşturmaktadırlar. Bu bölümün giriş paragrafında belirttiğimiz gibi anketlerde sorduğumuz "başladığından bu yana GAP'ın size bir faydası oldu mu" şeklindeki soruya hane reislerin büyük bir çoğunluğu "hayır" şeklinde cevap vermiştir. Ancak, yukarıda ortaya konan sorunların büyük çoğunluğunun çözümünü GAP ile bölgede başlamakta sulama ve kalkınma projeleri çerçevesinde buldukları da açık olarak ortaya çıkmaktadır. Öyleyse GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin hem bu projeleri tamalama yönünde ve hem de son yıllar içinde yapmakta olduğu gibi sosyo-kültürel yapıların anlaşılması ve planlama sürecine katılması yönündeki çabalarına devam etmesi gerekmektedir. Bu konudaki süreklilik başlamak kadar önemlidir.